

AZ ÖREGEDÉS DOKUMENTUMAI

1918-ban leköszönt a trónról az utolsó magyar király, Habsburg Károly, aki IV. Károly néven uralkodott népein két évig. Évezredes államforma és életrend látszott megszűnni néhány nap leforgása alatt. A változás jelei azonban már jóval azelőtt jelentkeztek. Nem abban a pillanatban, hogy a nagy Habsburg császárt és királyt, I. Ferenc Józsefet a bécsi Szent István dómban felravatalozták. Nagyon kevesen tudtak olvasni a jelekben, és az is megeshetett, hogy csak a század húszas éveire, esetleg sokkal később derült ki: néhány szemtanú pontosan látta az eseményeket. Talán azokkal a portrékkal kapcsolatban is ezt lehet elmondani, melyeket Krúdy Gyula 1925 és 1927 között vázolt föl a Habsburg dinasztia utolsó uralkodóiról és udvartartásukról.

Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben*¹ című tanulmányában már megvilágította azt az ellentmondásos viszonyt, mely Krúdyt Bécshez fűzte. A jelen dolgozat azt a néhány portrét vizsgálja, melyet Krúdy az említett időben készített². Már az első arcképvázlat jelzi, hogy Krúdy ezúttal a szó szoros értelmében vett publicisztikai hangnemet üt meg, és a finom iróniával átítatott, állásfoglalás nélküli adomákból kibomló rajz már-már olyan mértékben dokumentatív, hogy egyes esetekben (*Ottó gyermeksege*³, *Ottó, avagy egy gyermek emléke*⁴) már alig-alig érthető: miért is mondja el történetét a narrátor. Bár az ódon templomi falak és az évszázados nemesi öltözetek között állandóan kísért a dicső múlt, gyakori az utalás a szerző által éppen 1926-ban írni kezdett regénytrilógia korára (a *Királyregényeket* 1926-ban kezdte írni, és 1930-ban fejezte be), maga a történelem és általa a riporter pontossággal rögzített tények ironizálnak a Habsburgok daliás idejének felidézésével. A két kor kitüntetett szerepe azonban vitathatatlannak tetszik: a *Királyregények* kora a dinasztia felemelkedéséé, az apró portrék pedig az alkonyt mutatják.

Krúdy feltűnően ragaszkodott Tacitus „sine ira et studio” elvéhez, és ez a törekvés a gyűjtemény összes darabjára vonatkozik, *Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza, I. Ferenc József barátja*⁵ címűre is, jóllehet annak fontos szereplője egy bizonyos idősebb Krúdy Gyula, aki alatt komáromi kapitány korában felrobbant a puskaporos hordó, de ő egy kis pörköldéssel megúsza... Legendák, mendemondák és anekdoták esetében meglepő, hogy

objektivitást emlegetünk. A portrék között alig akad klasszikus „riport”, a Habsburg-ház szerelmi és gáláns ügyeiről vagy a vidéki magyar nemesség furcsa szórakozásairól szóló elbeszélések semmiképpen sem nevezhetőek annak. Rudolf királyfi szerencsétlen életének eseményei pedig még a Monarchia összeomlása előtt a detektívregényekkel kombinált legendák homályába veszttek. Krúdy objektivitása nem a ténytérben rejlik, hanem a hallgattassék meg mindegyik fél elvének alkalmazásában. Megkísérli, hogy a különféle véleményeket mind összegyűjtse, és híradó— közlemény-szerűen az olvasó elé tárja. Az olvasóra vár azután, hogy saját használatú igazságát a történetekből kibogozza, már ahol ezt lehet (az 1914-ből keltezett *Franz főherceg*⁶ című novella, mely tagja ugyan a Barta András szerkesztette gyűjteményes kötetnek, de stílusában eltér az általam vizsgált portréktól, úgy végződik, hogy a szövevényes történetből szinte minden homályban marad az olvasó előtt, bár a narrátor *minden eszközzel* igyekszik tájékoztatni őt...).

Szörényi László tanulmányából kitűnik, hogy Krúdy írásművészetére a nemzeti létet illető dilemma tett jelentős hatást: „Ezt a belső vitát akkor értjük meg igazán, ha Krúdy műveiben végigkísérjük annak a Kossuth-párti, függetlenségi, mintegy családirag örökölt világnézetnek a küzdelmét a nemzeti dekadencia, sőt a nemzethalál gondolatával, amely sehogyan sem fért össze azzal az elképzeléssel, hogy a magyar függetlenség majdani teljes kivívása egy csapásra megoldja majd a nemzet bajait, tehát Bécs az ősellenség, és nem lehet olyan helyzet, amikor bármilyen külpolitikai megfontolásból össze lehet fogni a Monarchia Lajtán túli felével.”⁷ Ezt nagyrészt a politikusként, publicistaként egyaránt jelentős, bár meg nem értett Szemere Miklós hatásának tudja be, s az általa feltárt tényanyag, valamint a Krúdy-szövegek olvasata egyértelműen ezt támasztja alá. Az elfogulatlanságra való törekvés ezek szerint betudható az eredendő bizonytalanságnak, mely Krúdy történelemszemléletét jellemezte. Az utolsó Habsburg-portrék esetében, azt hiszem, mégis másról van szó. Egyrészt arról a keresetlen és független szellemben fogant újságírói hangvételtől, mely szárazon tudósít és *hagyja*, hogy az ünnepségen (legyen az koronázás vagy temetés) felvonuló díszmagyarok enumerációja vagy az öreg Ferenc József kedvtelése maguktól váljanak ironikussá. Ugyanez a finom humor lengi be Rudolf-Rezső tragédiáját — a számtalan magyarázat és *egyetlen igaz történet* kavalkádjában eltűnik a valóban megtörtént gyilkosság, sőt, szegény trónörökös alakja is — és szerencsétlen sorsú édesanyjának históriáját is. Másrészt a narrátor magát a riporter-tudósítói magatartást és életmódot is parodizálja: erre legjellegzetesebb példa az *I. Ferenc József, Európa legelső gavallérja* című portréban található, ahol Krúdy — a többi között — I. F. J.-nek az újságírókhoz való viszonyáról is megemlékezik⁸. A portrék hangsúlyozottan a mindentudó vagy mindent tudni akaró elbeszélő szemszögéből készültek (ez újfent paradox,

ha figyelembe vesszük a leplezetlen ironikusságot), olyan nézőpontból, mely az eseményekhez képest csakis *belső* lehet. Ugyanakkor az író hangsúlyozza kívülállását, a narrációban és a szöveg szerkesztésében, tagolásában egyaránt. Apró részekre szedi szét a portrékat, különösen az említett, I. Ferenc Józseffel foglalkozó szövegre jellemző ez. Bár *valóban* mindent megpróbál elmondani témájával kapcsolatban, mégis többször utal magára az elbeszélés, a tudósítás, az *emlékek megőrzése* tökéletességének vágyára: „Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla... (...) Szeretném elmondani a fiainak vagy egyéb maradékomnak, hogyan emlékezünk mi, elhalványuló, tizenkilencedik századbeli magyarok F. J.-re, (...) A termetéről annyi mondanivalóm lenne, mint egy udvari fotográfusnak, (...) Ha már belekezdünk:”⁹ Ez a kívülálló és mégis bennfentes tudás, bizonytalankodó pontosság (feltételes módú igék használata) származtatható abból a tényből is, hogy a magyarok királya Habsburg császár is volt, nem magyar nemesi család sarja, a birodalom fővárosa pedig bármennyire rokonszenvesen családias is, mégsem magyar földön terül el. Ez a kint-bent, külföld-haza kettősség is elbizonytalanító tényező lehetett a kortárs számára.

Annak ismeretében, hogy Krúdy olvasta Lénárd Jenő 1913-ban megjelent *Dhammó* című könyvét (erre utal a többi közt az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című regény zárata), s valamelyest jártas volt a buddhista tanokban, új megvilágításba kerülnek a Habsburg-portrék. Rezeda Kázmér szavait idézem: „A legtöbb férfi negyvenedik esztendeje közeledtével buddhista lesz. Ne paráználkodj! — mondja hitvallásom harmadik parancsolata. Csak az eszelős öregek nem tartják meg e szabályt.”¹⁰ Előzőleg arról beszél a megtért hírlapíró, hogy fiatalabb korában már megérintette egyszer ez a keleti tan, de akkor még éretlen volt ahhoz, hogy befogadhassa a békés lemondás és rezignáció tanát.

Ez a fájdalommentes emlékezés, rezignált humor jellemzi Krúdy Habsburg-riportjait is. Valószínűleg a pártatlan szemlélet eszközt használva jutott el ezekhez a különös riportokhoz, melyeket ezután talán tanácsosabb volna inkább dokumentumokként kezelni. Csakhogy minek-kinek a dokumentumai ezek a kis írások? Rudolf-Rezső királyfi haláláé? A vénkisasszonyként megöregedett Ferenczy Idáé? Mi biztosat állíthatunk egy udvarhölgy titkos szerelméről, melynek talán egyetlen tanúja a szigorú császár? Mi történt azokon a délutánokon, amikor ugyanez a szigorú és katonás ember látogatást tett Katherina Schrattnál? Krúdy mindent leír, ami történt, meg ami történhetett, de éppen ez a teljességigény (az apró nyomok keresése a császári lak kertjében, a titokzatos sörözés és kártyázás a bécsi szépasszonynál Szemere Miklóssal a háttérben) kérdőjelezi meg a dokumentumok használhatóságát, ha hitelességét talán nem is. Milyen újságnak, szerkesztőnek, olvasónak vagy titkosrendőrnek

van szüksége ilyen adatokra? Éppen a *Ferenc József barátja*¹¹ című történetből derül ki, hogy a császár titkosrendőrsége magát az uralkodót is megfigyelés alatt akarja tartani. Kérdés, hogy miért? Van-e még olyan információ, történet, dokumentum a Monarchia kiterjedt területein, amely érdeklődésre tarthat számot, mióta 1889. január 30-án meghalt a trónörökös? A Habsburg-portrék szempontjából fontos adat, hogy Szemere Miklós Rudolf halála után „békült ki” Ferenc Józseffel. Talán azért, mert meglátta — ez a többek által prófétainak tartott ember —, hogy a Monarchia lassan, mint egy élő szervezet, sőt, mint egy személy, elindul azon az úton, melyen minden test elindul egyszer? Egy birodalom születésének, felemelkedésének emlékezete sokak figyelmére tarthat számot, csakúgy, mint a hirtelen, tragikus, de dicső vég. Nem így a lassú összeomlás, a gyengülés, az öregedés. Mendemondák, találgatások röppennek fel még a nagy öreg életében. Bőven tenyésznek a tündöklésükön túljutott birodalmak földjében az anekdoták. Egyszerre még az is érdekessé válik: honnan szerezte Katherina Schratt a könnyű schwechati sört, és miképpen tartotta frissen az uralkodó látogatásának idejére, ha lakása közelében sehol sem találtak mégoly körültekintő vizsgálatok sem valamire való sörfőzdet vagy italmérést. Másrészt éppen ennek a körültekintő nyomozásnak köszönhetően kerül a sör beszerzésének problémájával egy szintre Rezső királyfi halálának több furcsa körülménye. Mindezeknek a talányoknak és rejtélyeknek mélyén azonban valószínűleg egyetlen dolog rejtőzik: a vég közeledte, az öregedés unalmának kényszerű tudomásulvétele. Az uralkodó ruganyos léptei állóképbe merevednek, áldozatul válva Krúdy Gyula iróniájának, és a császár fején a katonasapka egyre nagyobb lesz, ahogy alatta a császár egyre jobban összemegy, míg végül egy gyermekkoporsónál alig nagyobb ládából fogadja az utolsó tiszteletadást a Szent István dómban. Bár két trónörökösének halálát kellett megélnie, birodalmának pusztulását nem. A pusztulás azonban még életében megkezdődött, s ezt dokumentálják a Krúdy-portrék.

Krúdy Habsburg-írási patriarchális szellemet sugallnak. Olyan intim dolgokat árulnak el az uralkodóház hétköznapijaiból, melyeket csak a családtagok tudhatnak. A szövegek mégsem ízléstelen pletykák, mivel a „dokumentumok” közlésével egyúttal azt a benyomást keltik: a Habsburg-birodalom egy nagy család volt, középpontjában a mindenható apával, az öreg, bölcs császárral, aki még ifjú éveiben megpróbálkozott a bajuszviselettel, aztán egy rosszemlékű alföldi kaland után (mikor is — Krúdy elbeszélése szerint — szembesülnie kellett a magyarok *valódi*, tekintélyes bajszával) az oldalszakáll viselésére tért át, hogy az tekintélyes (azaz öreges) külsőt kölcsönözzön neki. A Habsburg patriarchalitás szempontjából különösen fontosak azok a részek, melyekben Krúdy igyekszik pontosan leírni azt a katonásan kínos precizitást, ahogy Ferenc József ruhaviselete, tartása, külseje, megjelenése, „legendája” megszületett,

gondosan ügyelve mind a kellő tekintély elnyerésére, mind arra, hogy a már-már puritán egyszerűség is csorbíthatatlanul megőriztessék¹², valamint a császári pár lakosztályát bemutató rész, melyből kitűnik a birodalom első házaspárjának családi viszonya.¹³ Ezek a közlések tulajdonképpen nem is nevezhetőek anekdotáknak. Már csak azért sem, mert maguk az anekdoták — azaz esetünkben a történetek — csupán egy apróság leírása kapcsán merülnek fel a Monarchia kollektív tudattalanjából, hogy aztán Krúdy rögtön visszaejtse őket oda. Így a használati tárgyak leírása, számbavétele távlatot kap, fontosabbá válnak ezek a dolgok a rájuk való emlékezés által, mint a család története, az anekdoták. A királyné halála, mely minden bizonnyal fontos történelmi-történeti esemény, például mindössze egy viperabőrrel bevont sétatálcá kapcsán kerül szóba — egy félmondat erejéig.¹⁴

Mindehhez járul még az a lemondó közöny, ahogy az író ezeket az apró mozzanatokat, melyeket előzőleg a legfontosabb dolgoknak kijáró figyelemben részesített, elengedi, és megmutatja mulandóságukat. A *Rezső királyfi* című portréban¹⁵ újra felbukkan a boldogtalan királyné valamely sétatálcája — talán éppen az említett viperabőrös? ki tudja? -, de csak azért, hogy örökre eltűnjön a szemünk elől: „a lainzi kastély, amelyben véletlenül otffejtett, régi császárságbeli erdészek mutogatják a császárné szobáit a vasárnapi látogatóknak, és egykedvűségükön az sem változtat, ha a császárné számos sétatálcái közül egyet köpenye alá csúsztat a turista (annyi minden elveszett a régi világból, hogy egy sétatálcá azt úgy sem pótolhatja)”. Krúdy először a szerinte fontos dokumentumokra irányozza figyelmünket, aztán sajnálkozás nélkül mutatja fel azok mulandóságát: hiába is mennénk utánuk a kanyargó időben, menthetetlenül eltűnnek szemünk elől, elpusztul a múlt emléke is. Krúdy, aki első olvasásra fegyelmezetten kapaszkodik a „tények”-be, valójában arra vállalkozik, hogy elbeszélje: hogyan szóródik szét a dokumentatív bizonyosság, átadva helyét a találgatásnak, vélekedésnek, legendának. A császári kastélyok és vadászlakok is az enyészetre vettetnek, elfoglalja őket az erdő, vagy közhivatalnak adnak otthont, így lényegüket veszti el. A császári család tagjainak léte ilyenformán mindennapi, jelentéktelen használati tárgyak között határozódik meg, s ezek elhasználódásával párhuzamosan hullik ki az emlékezetből.

Magát a császárt, népeinek atyját is a tőle függetlenül szerveződő körülmények befolyásolják. A felelősség, mellyel „népeinek” tartozik, azok alá, szolgálatukra rendeli. Krúdy erre többször is rávilágít. Ferenc József nem utazhat el Görögországba vagy Svájcba, mint Erzsébet királyné, neki vigyáznia kell birodalmát, mint egy csósznek a rábízott földet. Meg kell zaboláznia azokat a fékevesztetten gögös magyarokat, akikkel elődeinek is sok gondjuk akadt (Krúdy *Királyregényeinek* a magyar urak Habsburgok iránti engedetlensége és ingatag hűsége is központi témája lesz). Krúdy elbeszéléseiből nem az derül ki,

mintha a magyaroknak túlságosan ellenükre lett volna ez a zabola, amely azt is biztosította, hogy lényeges különbség ne legyen a felvidéki magyar városkák nemesi „házikói” és a Schönbrunn és Lainz közti bécsi külváros épületei között, mindenhol *ugyanaz* a béke honoljon.

I. Ferenc József halálával ez a világ megdermedt, jelentéstelen állóképpé vált, értelmét elvesztette. Ezt jelenítik meg Krúdy Habsburg-portréi közül azok, melyek a nagy császár halála utáni két dicstelen év Habsburg-krónikáját beszélik el. A temetésen és a koronázáson megállt az idő, régi korok kísértetei bolyongtak jelentésüket és jelentőségüket vesztett ünnepélyeken, korszerűtlen kosztümökben, miközben az öreg falakon messze túl dült az a háború, mely nem sokkal később elsöpörte önmagát túlélte világukat. Krúdy igen jól tudja mindezt, lát, de csak alig láttat. Úgy tűnik, Ottó királyfi rakoncátlan unatkozása a két ünnepélyen (melyeken szenzáció, hír vagy újdonság éppen ezekből a kis rendbontásokból származik) fontosabb mint a háború, mely az új királyra való tekintet nélkül zajlik a birodalom határszélein, s amely aztán elsöpri ezt az — elbeszélő beállításában akkor is érthetetlen és szomorú — új királyt. *A magyarok Szent Ilona szigete*¹⁶ című novellában maga a háborgó Balaton is megdermedni látszik, s az ország, melyen a forradalom szele söpör végig, moccsatlan és csendes e borongós leírás erejéig, melyet újfent az ironia koronáz: a gondjai között tépelődő, bánatos király elfelejti, hogy nincs nála pénz, még az éhes koldusfiúknak sem tud adni az, aki valaha a legelső magyar ember volt. A világ újra félelmetessé és kiismerhetetlenné változott, mint valaha Zápolya úr korában. A Ferenc József idejében megszokott, bevált mozdulatok, viselkedési formák kiürültek, jelentésüket elvesztették. A temetési és koronázási ceremóniákon résztvevő Krúdy pontosan rögzít minden kevésbé fontos jelenséget, mozdulatot, de ezek már nem állnak össze értelmes egésszé. Baljóslatú jeleknek sincs már jelentőségük, s a tudósító tulajdonképpen unalmát fejezi ki azzal, hogy a kis Ottó királyfi megfigyelésével foglalkozik, ahelyett, hogy „országos események”, „történeti pillanatok” felé fordítaná tekintetét. Nincsenek többé ilyen események, sem pillanatok. A Habsburg-történet nem folytatódik, legalábbis világtörténeti méretekben nem. S a krónikás Krúdy, mielőtt végleg a múlt felé fordulna, belekezdve történeti regénytrilógiájának írásába, még összeállítja az utolsó Habsburg uralkodók pályafutásának, egy birodalom öregedésének dokumentumait.

Jegyzetek:

1. Szörényi László: „Múltaddal valamit kezdeni”. JAK füzetek 45, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 226. Lásd még: *Magyarok Bécsben — Bécsről*. Szerk. Fried István. Szeged. 1993. 103-122.

2. Legutóbbi összegyűjtött kiadásuk: *A XIX. század vizitkártyái*. Barta András válogatásában és gondozásában, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986.

3. Lásd a 2. jegyzetet, 88-93.

4. Lásd a 2. jegyzetet, 94-98.

5. Lásd a 2. jegyzetet, 176-186.

6. Lásd a 2. jegyzetet, 68-73.

7. Lásd még az 1. jegyzetet, 226.

8. Lásd a 2. jegyzetet, 5-12.

9. Lásd uo.

10. Krúdy Gyula: *Utazások a vörös postakocsin I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977. 310.

11. Lásd a 2. jegyzetet, 39-43.

12. Lásd a 2. jegyzetet, 7-11.

13. Lásd a 2. jegyzetet, 20-23.

14. Lásd a 2. jegyzetet, 23.

15. Lásd a 2. jegyzetet, 53-57.

16. Lásd a 2. jegyzetet, 83-87.